

Cijenjeni čitatelji,

nakon ljetnih praznika opet smo aktivni. Dežuramo i dalje svake srijede od 18 do 19 sati na Edukacijsko - rehabilitacijskom fakultetu. Prof. Sanja Jusufbegović i ja sudjelovale smo u tri emisije *Savjetovališta* na I. programu Hrvatskoga radija, koju vodi novinarka Višnja Biti. U prvoj sam govorila o Disleksiji i našoj Udruzi. U dvije govorila je prof. Sanja Jusufbegović naše mišljenje o prilagođenom programu i teškoćama u socioemocionalnoj prilagodbi djece s poteškoćama čitanja i pisanja. Nakon tih emisija imali smo više telefonskih poziva.

Dana 16. listopada 1999. održali smo Savjetovanje pod nazivom *Različiti terapijski pristupi za pomoć djeci sa poremećajem čitanja i pisanja s dnevnim redom*:

Dr. sc. Mirjana Lenček-Vancaš: *Obilježja terapijskih postupaka namjenjenih djeci s disleksijom*

Prof. logoped Jadranka Bjelica: *Disgrafija*

Dipl. ing. D. Gogić: *Test i trening takta mozga*

Odziv je bio iznad očekivanja. Sudionici su bili jako zadovoljni. Bilo je oko 80 nazočnih. Aktivnost je popunila i prodaja knjige mladog diplomanta *Moj mali svijet slova* Nikole Nikice Čelapa a rado se odzvala FoMa (Zagreb, Creska 18, telefon 01-3631-570) koja je donijela radne listove, priručnike za roditelje, odgajatelje i učitelje, i slikovnice.

Dana 10. listopada 1999. na Stručnom aktivu u OŠ Fran Krsto Frankopan za učitelje razredne nastave s područja Pešćenice i Trnja prof. logoped Jadranka Bjelica nazočnima je održala predavanje *Disleksija - tu oko nas*. Podijelili smo materijale, radi boljeg upoznavanja s tom problematikom i našom Udrugom.

Osnovne škole u gradu Zagrebu podijeljene su na istočnu, sjevernu, zapadnu i južnu skupinu. Svaka skupina obuhvaća veći broj škola s toga područja. HUD si je postavio zadatak da održi na Stručnim aktivima tih skupina predavanja za veću informiranost o poremećaju čitanja i pisanja. Dana 17. studenog 1999. pozvani smo u OŠ A. G. Matoš. Ispred 70 sudionika, učitelja od prvog do četvrtog razreda, održana su predavanja:

prof. logoped Jadranka Bjelica: *Disleksija - tu oko nas*

prof. psiholog Sanja Jusufbegović: *Teškoće u socioemocionalnoj prilagodbi djece s poremećajem čitanja i pisanja*

Kao osvježenje i potvrdu onoga što su većina njih zamijetili u svom radu, upijali su svaku riječ. Pozvali su nas opet u siječnju radi istih predavanja, ali nastavnicima od petog do osmog razreda za hrvatski, prirodu, zemljopis i ostale predmete u kojima je bitno čitanje i pisanje.

Opet idemo u Karlovac. S Centrom za odgoj i obrazovanje djece i mladeži, Banija 24, lijepo surađujemo. Predavanja su:

Prof. psiholog Miroslava Šoštarić – Peklar: *Neuropsihološki pristup teškoćama pisanja*

Prof. logoped Jadranka Bjelica: *Disgrafija*

Prof. psiholog Sanja Jusufbegović: *Teškoće u socioemocionalnoj prilagodbi djece s poremećajem čitanja i pisanja*.

Pozivamo Vas da se djelatno uključite u stvaranje novih brojeva Biltena. Opišite svoja iskustva, svoja zapažanja, javite nam se, pošaljite nam zanimljive radove djece, prokomentirajte ih. Očekujemo Vašu suradnju!

Predsjednica

Stanislava Leljak - Turžanski, prof. logoped

*Ugodne Božićne
blagdane i
sretnu Novu
godinu želi Vam*

*Hrvatska udruga
za disleksiju*

Članica Hrvatske udruge za disleksiju Gordana Baričević 8. rujna 1999. godine bila je nazočna obilježavanju Međunarodnog dana pismenosti, 8. rujna, koje je organiziralo Hrvatsko čitateljsko društvo i tom prigodom na nacionalnoj razini predstavilo Zbornik "Mladi i čitanje u multimedijalnom okruženju".

Međunarodni dan pismenosti obilježava se pod pokroviteljstvom UNESCO-a od godine 1965., koji tom prigodom dodjeljuje međunarodne nagrade ustanovama i pojedincima za doprinose u borbi protiv nepismenosti.

Međunarodna čitateljska udruga ima 93000 individualnih članova u 99 zemalja svijeta, te mrežu od 1250 podružnica i 40 nacionalnih udruga. Osnovana je godine 1956. kao neprofitna organizacija s ciljem promicanja kvalitete proučavanja, istraživanja i svih vidova pismenosti (pisanja, čitanja, jezika i govora).

Hrvatsko čitateljsko društvo punopravno je član Međunarodne čitateljske udruge od godine 1997., a s organiziranom aktivnošću na promicanju čitanja i pismenosti u našem društvu započelo je godine 1991. Hrvatsko čitateljsko društvo objavljuje glasilo "Hrčak", stručne publikacije, organizira stručne skupove te programima i projektima aktivno sudjeluju u radu Europskoga komiteta Međunarodne čitateljske udruge. Zbornik "Mladi i čitanje u multimedijalnom okruženju" sadrži radove šestero autora, četiri iz inozemstva i dvoje domaćih, koji su iznijeli svoje viđenje problematike čitanja mladih, te ponudili neka pitanja za promišljanje ideje i rješenja kako promicati čitanje među mladima i odgovoriti na pravo svakog pojedinca na pismenost.

G. B.

Sjedište HČD-a

Knjižnica i čitaonica "Fran Galović"

Zrinski trg 6, 48 000 Koprivnica

tel. 048/ 622-363 fax: 048/ 622-131

POTEŠKOĆE U SOCIOEMOTIVNOJ PRILAGODBI DJECE SA SMETNJAMA ČITANJA I PISANJA

Teškoće koje ima dijete s disleksijom i disgrafijom katkad se ne tretiraju kao specifične poteškoće, nego se generaliziraju na cjelokupno ponašanje djeteta, koje se proglašava neodgovornim, lijenim i nezainteresiranim, čime utječemo na razvoj osobnosti u cjelini. Kad se naruši sklad u odnosima s okolinom, dijete razvija niz simptoma emotivne neprilagodbe, kao vid odbrane od pogrešno tretiranih poteškoća. Budući da dijete teško može mijenjati okolinu, ono ulaže niz pokušaja da se prilagodi zahtjevima, te često razvija preadaptirane oblike ponašanja, dijelom zbog izražene ovisnosti o drugima, a dijelom zbog svoje naglašene vulnerabilnosti.

Pritisak okoline se često povećava, što može rezultirati intrapsihičkim konfliktima unutar djetetove osobnosti. Ako je narušena njegova potreba za sigurnošću (primjenom neodgovarajućih odgojnih i pedagoških mjera), za uvažavanjem i priznanjem (ignoriranjem poteškoća, stalnim isticanjem negativnosti i nepružanjem mogućnosti za afirmacijom), potreba za pripadanjem (kroz negativno vrednovanje, te odbačenost u razredu), emotivna stabilnost djeteta ozbiljno se ugrožava. Osjećaj da ulaže trud bez vidljivih rezultata, te da se njegov napredak ne vrednuje u odnosu na osobno postignuće, nego u odnosu na često, vrlo rigorozne skupne norme, stvara u djetetu osjećaj bespomoćnosti, koji se nalazi u osnovi svih vidova neprilagodbenosti. S tim u vezi razvija se i niz simptoma kojima se ta bespomoćnost nastoji više ili manje uspješno prevladati. Budući da se i sam roditelj osjeća vrednovanim zbog nemogućnosti djeteta da postigne željeni uspjeh, može doći do bitnije narušenih odnosa s djetetom. Neki od simptoma koje dijete počinje pokazivati (npr. probavni problemi ili problem spavanja) mogu zapravo predstavljati traženje bliskosti na neizravan način.

Najčešće smetnje koje susrećemo na djeci školskog uzrasta jesu strahovi, koji mogu biti više ili manje konkretni, a odnose se na projekciju opasnosti na određenu pojavu ili situaciju. Strahovi velikog intenziteta koji su vezani uz jako potiskivanje, mogu

prijeći u fobije. Tad se javlja niz reakcija na vegetativnom planu, npr. strah djeteta da će pocrvenjeti u ispitnoj situaciji, poznat kao eritrofobija. Neke fobije mogu biti praćene prisilnim radnjama ili mislima, pri čemu sama radnja ima ulogu obrane od straha i redukcije napetosti (npr. potreba da sve olovke budu poredane na određen način, pri čemu izmjena tog reda može uznemiriti dijete). Katkad dijete tim radnjama pripisuje magična svojstva ("doživjet ću nesreću ako stanem na rub pločice"), te osjeća da su one izvan njegova nadzora. Kao način oslobađanja napetosti na tjelesnom planu, mogu se javiti različite konverzivne reakcije u vidu tikova, grizanja noktiju ili mucanje.

U slučajevima kad prethodni simptomi nisu pravilno tretirani, mogu se javiti poremećaji u ponašanju, koji se protežu od negativističkog ponašanja do ozbiljnih kršenja socijalnih normi. Time se najčešće želi kompenzirati dugotrajan osjećaj podređenosti kroz pobunu protiv autoriteta. Navedena ponašanja možemo preduhitriti pružanjem mogućnosti djetetu da se potvrdi na neki od prihvatljivijih načina.

Znatno rjeđe susrećemo dublje poremećaje mogućnosti uspostavljanja emotivnog kontakta s okolinom. Pri tome treba obratiti pozornost na neka ponašanja koja se mogu javljati od ranoga predškolskog uzrasta kao što su: osamljena igra i sklonost djeteta da se povlači, anksioznost i uznemirenost pri najmanjim promjenama u okolini, zatim pojava repetitivnih i stereotipnih radnji, sklonost djeteta da reagira autodestruktivno, pretjerana ravnodušnost ili povećane reaktivnosti, te na kraju promjene u govoru u smislu eholalija, odbijanja djeteta da govori u pojedinim situacijama, te općenito pojave nepovezana ili bizarna govora. Pri tome je važno voditi računa o tome da se ne proglašavaju neodgovarajućima oni oblici koji primarno proizlaze iz nepovoljnih odgojnih ili obrazovnih uvjeta, nego je prethodno potrebno intervenirati u te uvjete. Blaži oblici smetnji mogu se ublažiti pružanjem prilike djetetu da se kreativno izrazi kroz odgojne sadržaje u školi a teži oblici neprilagodbe zahtijevaju stručnu pomoć.

Sanja Jusufbegović, prof. psiholog

VREMENSKA OBRADA AUDIO-VIZUALNIH PODRAŽAJA

Većina znanstvenika koji se bave otkrivanjem i utvrđivanjem uzroka poremećaja čitanja i pisanja, a čija su mi istraživanja bila podloga za razvoj i izradu uređaja za testiranje i trening "Praga pravilnog redosljeda", došli su do zaključka da je u većine dislektične djece čitav problem u vremenu.

Svoj prilog izrečenoj tvrdnji dala je psihologinja April Benasich koja je proučavala kako šestomjesečne bebe okretanjem glave reagiraju na promjene u zvučnom nizu. Dok su zvukovi bili dovoljno vremenski razmaknuti, djeca nisu imala problema. No, kako se interval između zvukova skraćivao teškoće su bile prisutnije. Neke bebe nisu mogle razabrati promjene ako zvukovi nisu bili razmaknuti

barem 300 msec., dok su druge to mogle čak ako je razmak bio samo 40 msec. Djeca koja su loše prošla na tom testu imala su teškoće u razlikovanju glasova koji zvuče kao ba / da.

Prema rezultatima istraživanja Paule Tallal, suravnateljice Centra molekularne neuroznanosti sva djeca koja su sudjelovala u eksperimentu, uz prosječnu inteligenciju, imala su teškoće u razlikovanju fonema, jezičnih temelja, posebice onih koji počinju tvrdim suglasnicima kao što su b, d i p. "S ušima te djece sve je u redu. Oni mogu čuti te glasove ali ih slušni centri u mozgu ne mogu obraditi", kaže Paula Tallal. Po njezinim riječima sav je problem u vremenu. Glasovi puni samoglasnika imaju rezonancu od 100 msec. katkad i dugu, pa ih je mnogo lakše razabrati nego one načinjene od tvrdih suglasnika kojima je u

normalnom govoru brzina četrdeset milisekundi pa i manja. Kad se ti glasovi uspore na polovicu svoje normalne brzine i djeca s poremećajima mogu osjetno lakše raspoznati te brze suglasnike.

Pod pojmom "Prag pravilnog redosljeda" označava se vrijeme koje je potrebno da se prosudi koji je od dvaju podražaja u redosljedu naišao kao prvi. Odrastao čovjek, kome je u slušalice pušten npr. jedan zvuk u desno, a neki drugi u lijevo uho, u normalnoj situaciji daje korektnu povratnu informaciju ako oba zvuka uslijede jedan iza drugoga u vremenskom intervalu od najmanje 40 msec. Odraslim osobama koje su preživjele moždani udar prema istraživanju (Poppel 1988, Steinbuechel 1966.) potrebno je najmanje 100 msec. između dva zvučna podražaja, a djeci je u drugoj školskoj godini potrebno između 100 i 120 msec. što je uvjetovano stupnjem

razvika, dok je istodobno dislektičnoj djeci potrebno 200 pa i više msec. da bi mogla reći koji su zvuk čula prije kojega. Budući da i čitanje zahtijeva brzu obradu informacija, te da su Livingston i suradnici s istraživačkog laboratorija Galaburda, pregledom odraslih dislektičara ustanovili da su krupnostanični slojevi u lateralnom koljenastom pregibu kod dislektičnih mozgovna manje organizirani, te da imaju sitnija stanična tijela, jasno je da je problem brzine prijenosa podražaja među stanicama kod dislektičara od velike važnosti, pa nije ni čudno što se podražaji od 40 msec. koliko traju pojedini tvrdi suglasnici, ne mogu registrirati ili se krivo registriraju, što ima za posljedicu izvrtnje riječi, zamjenu slova, izostavljanje slova

itd. U osoba koje su zbog pretrpljenoga moždanog udara ometene u govoru pokazalo se uspješnim uvježbavanjem "Praga pravilnog redosljeda", istodobno je i neurolog Michael Merzenich s Kalifornijskog sveučilišta u San Francisku dokazao da se intenzivnim vježbanjem može drastično poboljšati mogućnost razlikovanja vremenske razlike unutar zvukova brze paljbe, a što je popraćeno zapanjujućom promjenom kretanja neurona u mozgu. Željeli bismo doći do zaključka o tome koliko bi ovakvo vježbanje s uređajem za trening "Praga pravilnog redosljeda" bilo korisno i za dislektičnu djecu. Budućim testiranjem a i treningom pomoću uređaja TTM 10, možda ćemo

doći do rezultata kakvog su postigli znanstvenici u svijetu.

Dipl. ing. D. Gogić

Literatura:

- E. Poppel, Grenzen des Bewusstseins II" Stuttgart (1985.), str. 9-26
 J. Ilmberger, "Auditory excitability cycles in choice reaction time and order threshold", Naturwissenschaften 73 (1986.), str. 743-744
 N. V. Steinbuecher, J. Ilmberger, E. Poppel, "Selective improvement of auditory order threshold in aphasic patients", International journal of psychophysiology 11 (1991.) str. 78.
 P. Tallal, R. L. Sainburg, T. Jerunigal, "The neuropathology of developmental dysphasia: Behavioural, morphological and physiological evidence of a pervasive temporal processing disorder" reading and writing 3 (1991.), str. 363-377

DISGRAFIJA - TEŠKOĆE PISANJA

Pismo ima golemu ulogu u životu suvremenoga čovjeka. Pomoću njega se prenosi i čuva cjelokupna kultura prošlosti ljudskog roda, bilježe se i čuvaju vrijednosti sadašnjosti i prenose informacije u različite dijelove svijeta. Razvojem informatike, elektronskog zapisivanja i prenošenja podataka, u mnogim se kulturama javlja tendencija umanjivanja važnosti pisanja rukom. Naravno, bilo bi dobro kad bi se i u nas dosegla takva razina razvoja koja bi omogućila cjelovitu informatizaciju cjelokupnoga školskog sustava. Tome trebamo težiti, ali ne smijemo zaboraviti naše realne mogućnosti, a isto tako niti mogući gubitak mnogih kulturnih i drugih vrednota koje bi nestale kad bi potpuno nestalo pisanje rukom.

Pisati ne znači samo oblikovati slova i imati dobro uvježbanu motoriku ruke. **Pisanje** je najsloženija ljudska radnja jer integrira gotovo sve moždane sustave, to je vrlo složen zadatak za čiji su potpuni razvoj potrebne godine. Ako je pisanje efikasno, omogućava nam pamćenje, organiziranje i obradu informacija, a ako je poremećeno izaziva nam velike teškoće i loše utječe na mogućnosti razvoja sposobnosti važnih za školovanje i usvajanje znanja.

Poremećaj pisanja podrazumijeva znatno slabiju vještinu pisanja od one očekivane u odnosu na kronološku i mentalnu dob. Obično postoji kombinacija teškoća koje neka osoba ima, a one se očituju u **specifičnim pogreškama u pisanju**:

- nesposobnost povezivanja grafema s fonemom
  - zamjene grafički ili fonetski sličnih slova (ovisno piše li netko pisanim ili tiskanim slovima)
  - zrcalno pisanje slova i brojeva (vjerojatnost poremećaja prostorne orijentacije)
  - strukturalne pogreške (umetanje, dodavanje, premještanje slova ili slogova)
  - izostavljanje slova ili dijelova riječi
  - teškoće u slijedu pravca pisanja
- Osim navedenih specifičnih teškoća, osobe s disgrafijom imaju i neke **nespecifične teškoće** koje se mogu javiti i kod drugih osoba:
- gramatičke i pravopisne pogreške
  - sporost, neurednost, nečitljivost, neujednačenost rukopisa prema nagibu i veličini slova.

SPOSOBNOSTI POTREBNE ZA RAZVOJ VJEŠTINE PISANJA

- intelektualna sposobnost - određena razina
- senzorne sposobnosti - sluh i vid
- govorna sposobnost - razvijenost artikulacije
- jezična sposobnost - leksička i semantička razvijenost
- sposobnost vizualnog percipiranja, diferenciranja i memoriranja
- sposobnost auditivnog percipiranja, diferenciranja i memoriranja
- sposobnost prostorne orijentacije (posebno lijevo-desno)
- motorička sposobnost - tonus, snaga, brzina, koordinacija pokreta prstiju, šake i ruke

Radi utvrđivanja postojanja i intenziteta poremećaja pisanja potrebno je **ispitati pisanje**.

VRSTE PISANJA - prema složenosti uporabe navedenih sposobnosti

- 1. Prijepis** - najniža razina, dijete može "preslikavati" i ono što uopće ne razumije
- 2. Diktat** - potreban je akustički model, uključene su gotovo sve sposobnosti, ali još uvijek ne mora biti uključena značenjska - semantička komponenta
- 3. Opis slike** - nema akustičkog modela, dominira samostalni jezični iskaz i unosi se značenjska - semantička komponenta
- 4. Pismo preporučavanje** - postoji neki model, uključene su sve sposobnosti
- 5. Opis doživljaja** - ovisi i o učenikovo kronološkoj i intelektualnoj zrelosti
- 6. Pisanje na zadanu temu** - potrebna su i određena znanja koja treba pokazati
- 7. Kreativno pisanje** - najviši oblik pisanja; da bi bilo uspješno, osoba ne smije imati nikakvih fizioloških, jezičnih niti tehničkih prepreka.

TIPOVI DISGRAFIJA

a) **Vizualne disgrafije** - nastaju na osnovi izmijenjene vizualne percepcije, diskriminacije i memorije i poremećene prostorne orijentacije. Disfunkcija dovodi do različitih pogrešaka u pisanju slova, riječi, brojeva i u crtanju. **Najčešće pogreške**: zamjene grafički sličnih slova ili znakova (m-n, u-n, a-e, d-b, b-p ...), pogrešno i neprecizno oblikovanje slova, teškoće u zapamćivanju oblika slova, izokretanje slova - "zrcalno" pisanje, poremećena

prostorna orijentacija. Pogreške nisu u dječjoj ruci, nego u dječjem načinu viđenja, idejno-motornoj predstavi.

d) Grafomotorne disgrafije - teškoće proizlaze iz nedovoljno razvijenih i koordiniranih grafomotornih pokreta ruke, dovodi se u pitanje rukopis kao takav, a ne sadržajna i pravopisna strana pisanja. **Simptomi su:** nervozni, grčeviti, isprekidani, nefluentni pokreti, rukopis varira nagibom i veličinom slova, rukopis je vrlo neuredan i nedovoljno čitljiv. Motorna diskoordinacija ruke tijekom pisanja ima različite pojavne oblike, što mnogi učitelji pripisuju nedovoljnoj angažiranosti i neurednosti djeteta. Ove teškoće dolaze do izražaja u svim oblicima pisanja.

b) Auditivne disgrafije - nastaju na temelju nedovoljno razvijenog fonematskog sluha. Nema izgrađenih jasnih predstava o glasovima niti dobre auditivne memorije. **Najčešće pogreške su:**

zamjene fonetski sličnih slova (d-t, z-s, g-k, a-o, l-lj, lj-nj ...), djelomično, nedovršeno pisanje riječi i rečenica, spojeno pisanje riječi, pisanje bez interpunkcijskih znakova. Ove pogreške ne dolaze do izražaja jedino kod prepisivanja, a posebno su izražene kod pisanja diktata i samostalnoga pismenog izražavanja.

c) Jezične disgrafije - u osnovi je slabiji razvoj govora i slabiji jezični razvoj. **Simptomi su:**

siromašan rječnik i fond stečenih pojmova, disgramatičnost i narušena sintaksa, slaba uporaba pravopisnih pravila. Struktura unutarnjeg govora djeteta prenosi se na pisanje, jezične strukture nisu dovoljno sazrele, oblikovale se i učvrstile. Najviše dolazi do izražaja kod samostalnoga pismenog izražavanja.

ŠTO SE MOŽE UČINITI U ŠKOLI? PRILAGODITI I MODIFICIRATI

- ☉ reducirati utjecaj pisanja na učenje ili pokazivanje znanja
- ☉ prilagoditi zahtjeve za brzinom izvođenja pisanog rada
- ☉ prilagoditi i modificirati volumen pisanog rada
- ☉ dopustiti uporabu dogovorenih skraćenica
- ☉ prilagoditi i modificirati složenost pisanog zadatka
- ☉ podijeliti određene zadatke u faze
- ☉ jasno definirati ciljeve provjere i ocjenjivanja
- ☉ biti dosljedan u kvalitetnom ispravljanju pogrešaka
- ☉ dopustiti pomoćna sredstva pisanja
- ☉ dopustiti uporabu "lakšeg" pisma
- ☉ uočiti i poticati razvoj individualnih sposobnosti
- ☉ tražiti kvalitetu iznad kvantitete
- ☉ razvijati rad u skupini i suradništvo

Omogućiti učeniku pohađanje vježbi i mogućnost prevladavanja teškoća u radu s logopedom.

Jadranka Bjelica, prof. logoped

HUD

Hrvatska udruga za disleksiju
Kušlanova 59a
10000 Zagreb

tel: 01/2338-022, fax: 01/229-950
(dežurstvo srijedom od 18 do 19 sati)

žiro račun 30109-678-84094
Zagrebačka banka

BILTEN IZDAJE:

Hrvatska udruga za disleksiju
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Zagreb, Kušlanova 59a
Urednica: Stanislava Leļjak-Turžanski, predsjednica
Uredništvo: Karmela Krušlin, dopredsjednica
Gordana Baričević   Nada Lovrić
Emica Farago   Ljiljana Petrovski
Ana Kalčić   Maja Rački
Mirjana Lenček-Vancaš

Lektorica: Mira Ćurić

Izlazi 2 puta godišnje. Naklada 500 primjeraka.

BILTEN JE BESPLATAN!

Zamolba članovima Udruge,

Molimo vas da nam nakon uplate članarine pošaljete uplatnicu na adresu: **Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Zagreb, Kušlanova 59a**, kako bismo vas uvrstili u popis članova HUD-a i dodijelili vam člansku iskaznicu.

Upravni odbor